MARK GALEOTTI EN ANNA ARUTUNYAN

ONDERGANG

PRIGOZJIN, POETIN

EN DE NIEUWE STRIJD OM DE TOEKOMST VAN RUSLAND

Vertaald door Mario Molegraaf

2024 Prometheus Amsterdam

Oorspronkelijke titel *Downfall*
© 2024 Mark Galeotti en Anna Arutunyan
© 2024 Nederlandse vertaling Uitgeverij Prometheus en Mario Molegraaf
Omslagontwerp Bart van den Tooren
Omslagbeeld Sergej Ilnitsky/Pool/ANP
Opmaak binnenwerk ZetSpiegel, Best
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5548 3

Inhoud

Aantekening van de auteurs 7

1 Crimineel 11
2 Entrepreneur 28
3 Kok 46
4 Minigarch 64
5 Trollenbaas 87
6 Condottiere 114
7 Aasgier 143
8 Krijgsheer 162
9 Rebel 181
10 Spook 209
Epiloog 233

Noten 241
Persoonsnamenregister 265

Aantekening van de auteurs

Dit is een boek over één man, maar tegelijk over de wereld die hij bewoonde en op zijn eigen manier vormgaf. Jevgeni Prigozjin werd voor het eerst berucht vanwege de zwaar overdreven rol van zijn trollen tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2016, vervolgens vanwege zijn Wagnerhuurlingenleger. Toen we voor het eerst over dit project begonnen na te denken wisten we geen van beiden zeker of hij, als persoon, een boek verdiende, vooral omdat zoveel over zijn leven, optreden en familie een groot, steevast fel bewaard geheim bleef. Het verhaal gaat bijvoorbeeld dat een journaliste, die zich meldde bij de persdienst van Prigozjin om een nogal braaf 'dag uit het leven'-verhaal over zijn oudste dochter Polina te schrijven, eerst te horen kreeg dat ze haar zouden laten ontslaan als ze het probeerde, vervolgens dat haar e-mails zouden worden gehackt en haar geheimen zouden uitlekken. En uiteindelijk, toen ze het lef had om te zeggen dat ze heus niet zo'n opdringerig voorstel had gedaan, dat haar auto van de weg zou worden gereden en ze van geluk mocht spreken niet te worden verkracht. Ze liet het idee varen.

Maar in onze ogen belichaamde hij een archetype van het Poetin-regime dat we konden gebruiken om enkele van onze respectieve interesses te onderzoeken. Anna volgde al heel lang de manier waarop het regime niet alleen catering en schoonmaak uitbesteedt, maar ook staatszaken en oorlogsvoering. Nadat ze op Russische huurlingen en milities was gestuit in de niet-verklaarde oorlog in de Donbas, sinds die in 2014 begon, en had gemerkt met hoeveel verschillende staarten de Kremlinhond kon gaan kwispelen (je kunt hierover meer lezen in haar *Hybrid Warriors*), leek Prigozjins loopbaan van zakenman via trollenbaas tot huurlingenondernemer een perfect voorbeeld. Dit komt sterk overeen met Marks visie op het Rusland van Poetin (zoals onderzocht in zijn *We moeten het even over Poetin hebben*) als een moderne staat die wordt geregeerd door een middeleeuws hof, waarin een klasse van jaloerse 'adhocraten' strijdt om de gunst van de vorst, zich pijnlijk bewust van hoe precair hun positie kan zijn. Ons idee was dus dat een boek over Prigozjin net zo goed kon gaan over al die andere adhocraten en het systeem waarin ze hun weg moesten vinden.

Natuurlijk speelt het lot graag met auteurs: nog geen maand nadat we ons contract hadden getekend om het boek te schrijven, kwam Prigozjin in juni 2023 met zijn mislukte muiterij en overleed vervolgens, precies twee maanden later, bij een vliegtuigongeluk dat we met een vrij gerust hart als een Kremlintreffer kunnen beschouwen. Het maakte het schrijfproces een beetje hectischer dan anders het geval zou zijn geweest, maar bespaarde ons in ieder geval zo'n slothoofdstuk vol mitsen en maren te moeten schrijven. Sterker

nog, het bevestigde onze overtuiging dat dit systeem, dat Poetin 23 jaar lang met succes direct en indirect aan de macht heeft gehouden, nu op jaren begint te komen. Het hing af van economische expansie, om elites en massa's te kunnen blijven afkopen, en een monarch met de energie en aandacht om de interne conflicten aan zijn hof de baas te blijven. Nu Rusland verwikkeld is in een wrede en slopende oorlog in Oekraïne, de economie steeds meer wordt opgeslokt door dat conflict, en een zeventigjarige Poetin steeds meer los lijkt te staan van hof én land, zijn de druk en spanning zichtbaar – en de muiterij van Prigozjin was evenzeer een symptoom van deze crisis als de wanhopige gok van één man die meende niets te verliezen te hebben. En niet zomaar een symptoom: de muiterij heeft alles ook verergerd, door het morele bankroet van het Kremlin aan te tonen, de eigen beperkingen van de nieuwe tsaar en de mate waarin de veiligheidstroepen, ooit beschouwd als de achtervang van het systeem, ontnuchterd raken. Prigozjin, een schurk, een opportunist, een profiteur en een leider van oorlogsmisdadigers, kan toch de geschiedenis ingaan als de man die een schop gaf tegen de kiezelsteen die uiteindelijk de vallende rots werd die het regime van Poetin begroef.

We moeten Robyn Drury van Ebury bedanken, niet alleen vanwege het accepteren van het boek maar ook vanwege het inzicht dat Prigozjins dood niet het einde betekende van de relevantie van dit boek. Verder zijn er bepaalde personen van wie we de hulp en het werk zouden willen noemen, zoals de vasthoudende onderzoekers van Wagner, John Lechner en Jack Margolin, en de voormalige huur-

soldaat Marat Gabidoellin. En misschien nog meer de onverschrokken Russische journalisten die het aandurfden zich te verdiepen in het leven en de misdaden van Prigozjin, ondanks de zeer reële risico's die ze daarbij liepen. Het blijft een inspiratie dat, zelfs nu het regime van Poetin steeds intoleranter en autoritairder wordt, nog altijd zo veel Russen bereid zijn een licht te werpen op de vele donkere hoeken ervan.

A.A. en M.G., december 2023

1 Crimineel

Het was een prachtige jas: fijne wollen stof, een vleugje vos, pas gekocht. Zelfs voor de klanten van restaurant Okean aan de oever van de Neva – en in Sovjet-Leningrad konden weinig mensen het zich veroorloven regelmatig uit eten te gaan, laat staan in Okean – schreeuwde de jas rijkdom en prestige uit. Ik kom uit de hoogste klasse, gaf de keurig geklede dame aan, en ik heb toegang tot dingen waarover proleten als jullie alleen kunnen dromen, dingen die niet met geld (in ieder geval niet met roebels) te koop zijn.

Zjenja was dronken en had pech. Daar zat hij dan, met drie van zijn vrienden: de geharde, ambitieuze vrouwelijke ex-gevangene Valentina, de oudere ex-gevangene Aleksej en de minderjarige waaghals Vladislav, met niets anders om op te kauwen dan zijn eigen frustratie, omdat zijn laatste overvallen slecht waren verlopen. Waarom zou je hier niet achteraan gaan, vroeg ze er niet om? Met z'n vieren volgden ze haar naar huis in een taxi en achtervolgden haar vervolgens te voet. In de duisternis van een bedompt steegje spraken ze haar aan en Valentina vroeg of ze soms sigaretten had. Toen ze naar haar rugzak begon te reiken, nam Zjenja haar van

achteren in een wurggreep. Hoewel Valentina haar met een mes bedreigde, schreeuwde de vrouw. Dus kneep Zjenja des te harder, totdat ze het bewustzijn verloor.[1] Vladislav, die zichzelf graag wilde bewijzen, rukte haar laarzen uit, terwijl Zjenja haar oorbellen greep.

Toen ze de politie hoorden naderen, vluchtten de vier dieven en lieten de vrouw bewusteloos achter op een verlaten terrein. Maar Vladislav, de langzaamste, werd gearresteerd. De Sovjetpolitie, de *militsia*, was niet altijd de meest efficiënte, maar ging systematisch te werk. Al snel wisten ze wie zijn handlangers waren, en in een land waar van iedereen de *propiska*-verblijfsregistratie was vastgelegd, werden al vlug ook de anderen opgepakt. En Zjenja mocht dan de laatste keer dat hij was gepakt voor inbraak met een voorwaardelijke straf zijn weggekomen, de wet zou deze keer niet zo mild zijn.[2]

De buitenstaander

Het had niet zo hoeven te zijn. Zjenja – Jevgeni Viktorovitsj Prigozjin – werd in 1961 geboren en hoorde tot een typische Sovjetintelligentsiafamilie uit de middenklasse, zijn moeder Violetta was arts en zijn vader Viktor, die vroeg stierf, was de neef van een beroemde ingenieur die uranium won in Oekraïne.[3] 'Mijn moeder werkte in het ziekenhuis, maar niet in een leidinggevende functie,' vertelde Prigozjin jaren later. 'We hadden ook een grootmoeder om voor te zorgen. Dus moesten wij allemaal, inclusief onze zieke grootmoeder, eten voor 1 roebel 50 kopeken per dag.'[4] Hoewel hij de nei-

ging had later dingen te verfraaien, vooral door elk idee aan een comfortabele jeugd te bagatelliseren, lijkt hij in dit geval niet te overdrijven. In de staat van de arbeider kregen veel witteboordenspecialisten over het algemeen minder betaald dan hun collega's met blauwe boorden, en het salaris van een arts bedroeg gemiddeld slechts 100 tot 150 roebel per maand (65-100 pond, volgens de belachelijk onrealistische officiële wisselkoers, maar dicht bij het gemiddelde salaris van een handarbeider in het VK), ver onder het gemiddelde inkomen van 200 roebel en slechts een fractie van wat de grootste verdieners in het Sovjetsysteem binnenhaalden. Geschoolde industriële arbeiders, hoge militaire functionarissen en professoren konden in sommige gevallen wel op 1800 per maand rekenen.[5] Toch was het in de jaren 1960 zeer wel mogelijk een gezin van drie personen te voeden voor anderhalve roebel per dag. Basisproducten zoals brood, graan, kaas en melk waren goedkoop, terwijl gevogelte en rundvlees, en zelfs groenten zoals tomaten en komkommers, volop verkrijgbaar waren. Gesubsidieerde huisvesting, hoe krap ook, betekende dat je een gegarandeerd dak boven je hoofd had, en het was buitengewoon moeilijk om je baan kwijt te raken.

Met andere woorden, Zjenja Prigozjin had geen slechter leven dan de overgrote meerderheid van de Sovjetburgers, en als arts had zijn moeder een zeker prestige én, mag je zeggen, meer mogelijkheden om iets buiten de boeken te verdienen dan de meeste mensen: je kreeg hier een betaling om een behandeling te bespoedigen, verdiende daar een gunst door iemands zoon een medische vrijstelling van de dienst-

plicht te geven. Dit was *blat*, de economie van gunsten, een integraal onderdeel van het Sovjetbestaan, aangezien de centraal geplande economie er maar niet in slaagde de overvloed te leveren die opeenvolgende leiders van de Communistische Partij hadden beloofd. Al snel hertrouwde zijn moeder. Zjenja's nieuwe stiefvader was een skileraar, Samoeïl Zjarkoj geheten. Er zijn enkele aanwijzingen dat hij misschien een ietwat hardhandige opvoedstijl had, maar hij regelde dat de jongen werd ingeschreven aan het elitaire Leningrad Sport Internaat No. 62, om te trainen als langlaufer.

Maar er brak iets en na zijn afstuderen in 1977 kreeg Zjenja contact met de verkeerde mensen. Het probleem was niet armoede, of uit een gebroken gezin komen, of een van de andere clichés die men vaak aanvoert als verklaring waarom jongeren een crimineel leven beginnen. Het probleem was dat hij omringd was door criminelen met een levensstandaard die hij meende nooit te bereiken door gewoon het spel mee te spelen. 'Er was een zeer zichtbare eliteklasse die bestond uit kinderen van hooggeplaatste partijbonzen, diplomaten, warenhuisdirecteuren of andere belangrijke posten in de voedselvoorzieningsketen,' volgens een Russische ondernemer van Prigozjins generatie. 'Die eliteklasse had alles en artsengezinnen niet. Die mensen pronkten met hun rijkdom. Ze gingen beter gekleed. Ze hadden auto's, kleding. Maar corruptie was wijdverbreid, en je kon zo'n riante baan niet krijgen zonder eerst dingen te verduisteren en je dan met omkoping een weg naar de top te banen.'[6]

Maar ook al wilde je, je moest toch de juiste mensen kennen. De Sovjetsamenleving werd niet alleen verscheurd door

economische ongelijkheid, er waren ook scheidslijnen van klasse en kaste die pervers genoeg tégen de intelligentsia werkten. Leden van de Sovjetintelligentsia legden zichzelf en vooral hun kinderen een bepaalde morele en intellectuele code op. 'Voor een *intelligent* [lid van de intelligentsia] is het úitgesloten een baan met blauwe boord te nemen,' zei de ondernemer. Het ging niet om juridische of praktische barrières. Hoewel je met een baan als arbeider gewoonlijk beter werd betaald, waren er rigide klassenbarrières. Van een goed opgeleide jongen uit een intelligentsiafamilie werd verwacht dat hij binnen zijn klasse bleef, en niet alleen door zijn eigen familie. In theorie was er niets wat hem ervan weerhield conciërge of dakdekker te worden, maar als hij dat deed, strandde hij tussen zijn oude klasse en zijn nieuwe. In het beste geval zou hij door zijn collega's met blauwe boorden als een rariteit en een bron van plezier worden gezien, in het slechtste geval uitgestoten en gepest. Maar het was onwaarschijnlijk dat hij zou opklimmen en even onwaarschijnlijk dat hij weer terug kon vallen op een witteboordenbaan. Dit was de ironie van het Sovjetsocialisme: het creëerde nieuwe klassenverdelingen en snobismen die minstens zo rigide en onderdrukkend waren als in de burgerlijke samenlevingen die men beweerde te verachten.

Voor iemand die zo slim en ambitieus was als Zjenja leek een eliteschool waar ze sporters opleidden die later deelnamen aan de Olympische Spelen de beste optie, tot die afviel. Misschien was het de concurrentiedruk, misschien het gebrek aan enige materiële stimulans, het besef dat hoeveel je ook bereikte je je nooit het soort kleding kon veroorloven

dat díe mensen droegen. Of misschien was het simpeler: hij was goed – 'hij was niet alleen atletisch, hij was ook belezen,' vertelde een klasgenoot – maar hij bleek niet goed genoeg te zijn.[7] Hij zou later beweren dat hij de school voortijdig opgaf – en daarmee de kans verloor om een professionele sporter te worden – vanwege een blessure, maar daarvoor lijken er geen aanwijzingen. Het was waarschijnlijker dat Zjenja gewoon deed wat hij zijn hele leven deed en weigerde eventuele mislukkingen te erkennen.

Hij was slim genoeg om te kunnen dromen over een specialistische carrière, maar niet zo slim of intellectueel gedisciplineerd dat een topuniversiteit hem zou verwelkomen, zeker niet in een tijd met quota die beperkten hoeveel studenten van joodse afkomst (zijn vader kwam uit een joods gezin) werden geaccepteerd. Hij was atletisch genoeg om te kunnen dromen over de roem en weelde van een leven als topsporter, maar niet genoeg om het te bereiken. Hij was ambitieus, maar het systeem leek hem onvoldoende kansen te bieden. Trouwens, iedereen overtrad de wet, dus waarom hij niet? Of het nu uit woede, desillusie of simpele hebzucht was, Zjenja richtte zich op de misdaad. Kort na zijn afstuderen, na een korte periode als leraar lichamelijke opvoeding, werd hij gearresteerd voor kruimeldiefstallen en op 29 november 1979 veroordeeld door de rechtbank van het district Koejbysjev in Leningrad. Maar omdat hij pas achttien was, kreeg hij slechts twee jaar voorwaardelijk.

De Sovjetautoriteiten hadden echter veel te zeggen over waar mensen konden wonen en werken, en dit gold met name voor een veroordeelde misdadiger. De rechtbank be-

val Zjenja naar de nabijgelegen provinciehoofdstad Novgorod te verhuizen, waar hij een bed in een slaapzaal kreeg toegewezen en een baan in een chemische fabriek. Voor een jongen uit een 'goede familie' moet het een demoraliserende klap zijn geweest. Er werd een potentieel verlossend pad aangeboden: zijn werk doen, zijn hoofd naar beneden houden, wat geld sparen en later naar een fatsoenlijke universiteit gaan en op het rechte pad blijven. Maar volgens vrienden en kennissen koos 'Jacko', zoals hij al snel bekend werd, niet voor het rechte pad. De tiener had een impulsiviteit en wat een van de andere bendeleden een 'innerlijke wreedheid' noemde[8] die zijn ambitie enorm opschroefden. Hij vluchtte terug naar Leningrad waar hij, nu hij al als dief was bestempeld, vastbesloten was een goede dief te worden.

Jacko raakte bevriend met een voormalige gevangene, vier jaar ouder dan hij, Aleksej Boesjman, en werd al snel de feitelijke leider van een kleine dievenbende, ook al waren diverse leden ouder en hadden ze meer ervaring met hoe het in de onderwereld toeging. Zijn hele leven zouden mensen verwijzen naar zijn griezelige vermogen elke groep waarvan hij deel uitmaakte te domineren. Zo wist de achttienjarige nieuweling in de cel waarin hij wegens zijn allereerste diefstal korte tijd werd opgesloten een ruimte vol ervaren criminelen zodanig te intimideren dat ze zich naar hem schikten nadat ze eerst hadden geprobeerd hem te pesten. Hij leerde er veel van: Zjenja had een manier gevonden om zijn neigingen en ambities te kanaliseren tot iets wat echt kon lonen. In een periode van ongeveer een jaar van het leegroven van appartementen was het Jacko die de doelwitten uitkoos

en de overvallen leidde. Hun buit – kristallen vazen en porselein, een leren stuurwielhoes, een set balpennen – lijkt misschien niet veel voor te stellen, maar als schaarse 'tekort'-items waren ze buitengewoon kostbaar: alles bij elkaar waren ze ongeveer een jaarsalaris waard op de zwarte markt.[9] Maar nog belangrijker voor een jongen als Zjenja was dat het statussymbolen waren. Er mag enthousiasme achter de overvallen hebben gezeten, maar dat heeft hem uiteindelijk niet op vrije voeten gehouden. Een paar dagen na de gewelddadige overval op de vrouw in de dure jas op 20 maart 1980 werd hij gearresteerd en deze keer niet alleen gevangengezet voor fraude en diefstal, maar ook voor het schenden van de voorwaarden van zijn voorwaardelijke straf. De Sovjetrechtbanken hadden een sombere kijk op recidivisten. Op 6 oktober 1981 werd hij veroordeeld tot dertien jaar in een zwaarbeveiligd strafwerkkamp.

Hervorming

Je luisterde niet naar de zwaarwichtige toespraken van de secretarissen-generaal van de Communistische Partij als je het kon vermijden. Met hun repetitieve, obsessieve verwijzingen naar de leninistische doctrine, hun obligate citaten van eerdere partijcongressen en hun dogmatische proclamaties van wat voor de hand lag, gevuld met betekenisloze feitjes, waren ze niet alleen vervelend, maar leken ze ook weinig verband te houden met de realiteit van het Sovjetleven. Maar op 17 maart 1985 kwam de nieuw benoemde secretaris-generaal, een energieke en (relatief) jonge man die

gevaarlijk openhartig sprak, naar Leningrad om een toespraak te houden. Na wat rituele lof over zijn voorganger begon hij te spreken over de noodzaak van een 'beslissende ommekeer' in het beleid, over de noodzaak 'de sociale en economische ontwikkeling van het land te versnellen'. Het was ongehoord – je kon niet zomaar op die manier klagen over de levensstandaard. 'Iedereen in de Sovjet-Unie zat die dag aan het televisiescherm gekluisterd,' volgens Louise Branson, correspondent in Moskou van de *Times*. 'Voor het eerst sprak de Sovjetleider als een eenvoudig normaal iemand.'[10]

Het woord dat Michail Gorbatsjov terloops liet vallen, *perestrojka*, letterlijk 'herbouwen', is misschien vaste prik voor elke normale, gekozen westerse politicus die structurele verandering belooft, maar in de Sovjetcontext, waar moeilijke kwesties niet openlijk werden aangeroerd en waar vragen stellen over dogma's existentieel heel gevaarlijk was, was het revolutionair. Gorbatsjov was net begonnen aan zijn eigen reis, die zou beginnen met zijn overtuiging dat het systeem in de fundamenten herstelbaar was, alleen wat verzorging en modernisering nodig had, en ermee eindigde dat hij zich min of meer tegen de Partij keerde en uiteindelijk zijn handtekening zette onder het opheffen van de Sovjet-Unie. In de tussentijd zou de economie ongeveer instorten en zouden de 'broederlijke banden' die dit multi-etnische rijk bij elkaar hielden rafelen en breken. Maar aanvankelijk was dit een tijd van opwinding en groeiend optimisme.

Gorbatsjov predikte *glasnost*, vrij vertaald 'je uitspreken': een eerlijker nieuwe kijk op het met bloed doordrenkte verleden van het land en het disfunctionele heden ervan. Na

verloop van tijd zou dit uit de hand lopen: er waren eenvoudigweg te veel skeletten in de kast van de Partij om dit beheersbaar te houden. Maar in het begin was er de belofte van een nieuw tijdperk, een tijdperk waarin mensen burgers waren en geen onderdanen. Eerder verboden boeken verschenen in de schappen, en mensen die ooit Sovjetkranten hadden bespot als nauwelijks meer dan slecht bedrukt toiletpapier stonden in de rij om ze met duizenden te lezen, zozeer dat exemplaren op kraampjes in de straten moesten worden uitgestald omdat ze zo snel waren uitverkocht.

Gorbatsjov hoopte ook het enthousiasme van het publiek aan te boren om de zieltogende economie te hervormen. Net zoals glasnost burgerzin aanmoedigde, zou perestrojka pogingen bevorderen om ondernemerschap te benutten. Het idee was dat mensen via kleine bedrijven, *koöperativy* geheten, coöperaties, zouden ontdekken dat hard werken en ondernemerschap konden lonen – legaal. Voor velen was dat ook zo, maar de hervorming zou in toenemende mate fundamentele tegenstrijdigheden in het systeem blootleggen. Hoe konden particulier bedrijfsleven en planeconomie in werkelijkheid naast elkaar bestaan? Hoe kon een Partij die moord en onderdrukking op industriële schaal had geregeld aanspraak maken op legitimiteit? Hoe kon een hervormingsprogramma dat beloofde te werken binnen de Sovjetrechtsstaat het volhouden terwijl de logica van die hervormingen nu net dat systeem van legaliteit ondermijnde of ontmantelde?

Gorbatsjov kwam aan de macht in de hoop het systeem te behouden door middel van hervormingen, in plaats daar-

van vernietigde hij het. Het optimisme van de beginjaren zou plaatsmaken voor woede en ellende. De coöperatieve beweging werd grotendeels verstikt door bureaucratische obstructie en roofzuchtige ambtenaren. Conservatieven in de Partij spanden steeds openlijker samen tegen Gorbatsjov en zouden uiteindelijk in augustus 1991 zelfs een mislukte staatsgreep tegen hem plegen. De economie raakte in een crisis: tegen het einde van de jaren 1980 werden worsten, graanproducten en boter in het grootste deel van het land gerantsoeneerd en leek zelfs de spartaanse eenvoud van Zjenja's jeugd een verloren tijd van overvloed. Toch zouden de publieke energie en het enthousiasme dat Gorbatsjov had ontketend niet verdwijnen. In plaats daarvan gingen ze naar nieuwe doelen uit, van anti-Sovjetnationalisme tot religie, van plannen om snel rijk te worden tot een opkomende ecologische beweging.

Leven in de Zone

Maar Zjenja maakte al die dingen niet mee. Niet in het echte leven in ieder geval. Hij stond niet in de rij om de kranten te lezen die op openbare prikborden waren geplakt, hij nam niet deel aan de demonstraties, en hij had zeker geen kans om een *koöperativ* op te zetten zodra in 1988 de Wet op de Coöperaties werd aangenomen, zoals zijn vrienden buiten deden. Tot zijn vervroegde vrijlating in 1990, toen de Sovjet-Unie al in doodsstrijd verkeerde, 'zat' hij in het Russische spraakgebruik, vastgezet achter prikkeldraad in wat bekendstond als de Zone, het Sovjetstrafkampsysteem.

Oude rotten in de criminele subcultuur van de *vorovskoj mir*, de 'dievenwereld', zouden beweren dat hun echte leven zich in de Zone afspeelde. In plaats van naar de gevangenissen van het Westen stuurden de Sovjets – en de Russen na hen – hun criminelen grotendeels naar strafkolonies. Daar hielden de gevangenen, wonend in overvolle barakken, er grotendeels hun eigen code op na waarin misdadig machismo werd verheerlijkt en maakten ze hun eigen regels, waarbij ze mensen die deze regels uit onwetendheid of opstandigheid overtraden uitbuitten en misbruikten.[11] Een nieuwkomer in een barak kon bijvoorbeeld op een schone witte handdoek stuiten die als een deurmat was neergelegd. Je zou in de verleiding kunnen komen eroverheen te stappen, maar de ingewijden veegden er rustig hun voeten aan af om te laten zien dat ze zich thuis voelden. Dit soort tests bepaalde wie een fatsoenlijk bed kreeg en wie werd verwezen naar de koudste of heetste hoeken, wie kon slapen in de zekerheid dat je schamele bezittingen niet werden gestolen, wie werd gedwongen het slechtste werk te doen.

De meest ongelukkigen liepen het risico te worden 'verlaagd' of te worden veranderd in *petjoechi*, 'hanen' – eufemismen voor seksuele uitbuiting door andere mannelijke gevangenen en intussen een verschoppeling worden. Eind 2022, toen Prigozjin op het hoogtepunt van zijn macht stond, beweerden twee zelfbenoemde criminele peetvaders met de onderwereldbijnamen Grisja Moskovski en Sasja Koerara in video's die op sociale media verschenen dat Prigozjin was 'verlaagd' en seksueel gedwongen om hen en andere gevangenen te bevredigen.[12] Naar alle waarschijnlijkheid was dit

een door zijn vijanden georganiseerde lastercampagne, juist om zijn reputatie als stoere kerel te ondermijnen. In de afgelopen decennia was hierover immers niets gesuggereerd, en veel van de details klopten eenvoudig niet. Toch toont het feit dat zijn rivalen zich richtten op zijn machoreputatie in de gevangenis aan hoe belangrijk dit was voor zijn latere imago, en hoe het een troef werd in plaats van een stigma.

In tegenstelling tot wat Moskovski en Koerara beweerden, lijkt Zjenja namelijk te hebben gebloeid in de Zone. Hij had genoeg ervaring met ex-gevangenen om de basis van de criminele code te hebben opgepikt, en die 'innerlijke wreedheid' kwam hem goed van pas. Hij heeft misschien niet genoten van zijn periode in het beruchte strenge Sovjetstrafsysteem, maar hij heeft zich zeker verdiept in de gang van zaken in de vorovskoj mir. Sterker nog, het eerste wat Zjenja in de gevangenis deed was een tatoeage van een vrouw op zijn rug laten zetten, het werk van een veroordeelde tatoeëerder of *kolsjtsjik* ('prikker'), met behulp van een geïmproviseerde naald en inkt gemengd van rubber, roet en urine. Hij was er zo trots op dat hij de tattoo zelfs vertoonde aan de rechter die zijn vonnis uitsprak.[13]

De eeuwige wannabe had eindelijk zijn plek gevonden. Het gevangenissysteem waarin hij de volgende negen jaar zou doorbrengen, bood hem niet alleen de eigen kansen om te worden geschoold in de harde regels van de vorovskoj mir, maar ook om zijn ondernemerstalent te ontdekken. In het begin was hij, naar eigen zeggen, onhandelbaar en recalcitrant, zat hij vaak in de isoleercel, en verloor hij een deel van een vinger onder onbekende omstandigheden (hij had

graag dat mensen het aan een gewelddadige aanvaring toeschreven, maar anderen verwezen naar een bedrijfsongeval). Maar hij lijkt tot het besef te zijn gekomen dat er weinig te winnen viel door te proberen tegen het systeem in te gaan, en het beter was erin mee te gaan. Hij schreef zich in voor beroepsopleidingen, las alles wat hij te pakken kon krijgen (in de vrije tijd die hij bijvoorbeeld niet besteedde aan sporten, las hij, vertelde een medegevangene[14]), en vroeg vervolgens met succes overplaatsing aan naar een houtkapkolonie, AN-24/34 in de Republiek Komi. Het werk daar was fysiek slopend, maar het bood ook meer mogelijkheden, wat waarschijnlijk deel uitmaakte van zijn berekening. De autoriteiten gingen erop in, ze vonden het prima om een ogenschijnlijk hervormd karakter te belonen en even prima om arbeiders te vinden die het zware werk als houtkapper aankonden. Hij zette daar al snel een bedrijfje op, waar hij leidinggaf aan gevangenen die souvenirs maakten van resten uit de werkplaatsen of materialen achteroverdrukten om aan de buitenwereld te verkopen. Wat ze verdienden was naar de meeste maatstaven onbeduidend, maar een klein fortuin voor mensen die het anders met symbolische gevangenistoelagen moesten doen.

Om hiermee weg te komen kon hij niet zomaar vertrouwen op zijn eigen sterke karakter. Zjenja had de zegen nodig van de twee rivaliserende machtsbronnen in de kolonie: de leiders van de *vor* ('dief') en de kampautoriteiten. In die tijd gingen de meeste zwaarbeveiligde kolonies door voor 'zwart' in plaats van 'rood': de echte macht binnen berustte niet bij de gevangenismedewerkers maar bij de beroepscriminelen.

Desondanks was het uitgesloten dat een onderneming met de omvang van die van Prigozjin in stand had kunnen blijven, laat staan dat men de snuisterijen voor de verkoop naar buiten had kunnen smokkelen, zonder de medeplichtigheid van de bewakers, want die gingen nog altijd over de toegang in en uit de kolonie. Zjenja lijkt moeiteloos door deze complexe informele politieke omgeving te hebben gelaveerd, nog een talent dat hem in zijn latere carrière goed van pas zou komen. Zoals een zakenman die in de jaren 1990 met hem samenwerkte vertelde: 'Hij was altijd op zoek naar mensen hogerop om vriendschap mee te sluiten. En hij was er goed in.'[15]

Zo stond het dus met Jevgeni Prigozjin aan de vooravond van de ineenstorting van de Sovjet-Unie eind 1991 en de opkomst van een door crisis geteisterd nieuw Rusland. Zijn jeugd was niet zwaar geweest, in ieder geval niet naar Sovjetmaatstaven, en het was zeker niet zo dat hij geen kans had gehad op een normaal, fatsoenlijk leven. Toch lijkt er altijd een spanning te hebben bestaan tussen zijn ambities en zijn mogelijkheden – totdat hij zich in de Zone bevond. Daar bloeiden veel van de eigenschappen op die zijn latere leven zouden bepalen. Zijn vermogen om te pesten en te intimideren, een ondeugd in de buitenwereld, werd niet alleen een overlevingsvaardigheid maar ook een bron van gezag in de kolonie. Hij gaf voor het eerst echt blijk van het ondernemersinstinct en het vermogen om meerdere bedrijven overeind te houden, waardoor hij zijn Concord Management and Consulting-groep kon opbouwen – die allerlei dingen omvatte, van de catering van scholen in Sint-Petersburg tot en

met het runnen van de Wagnerhuurlingengroep in Afrika – toen hij achter de tralies een zakenimperium wist op te bouwen.

Aan de ene kant was hij, toen hij in 1990 als vrij man de kolonie verliet, gekleed in het oude pak dat hij had gedragen toen hij negen jaar eerder was veroordeeld, met een kleine bundel bezittingen en een reisvergunning naar huis, een man uit een andere tijd. De jaren 1980 hadden de Sovjet-Unie veranderd, een nieuwe generatie mondiger gemaakt en het vrije ondernemerschap van de zwarte markt naar de openbaarheid gebracht. De oude onuitgesproken regels van de Sovjetsamenleving – *ne ver'*, *ne bojsja*, *ne prosi*, niet vertrouwen, niet vrezen, niet vragen – waren schijnbaar afgeschaft. Maar ze hadden wel degelijk het leven beheerst in de Zone, waar de waarden en instincten van de jaren 1970 nog altijd de toon aangaven.

Maar aan de andere kant was Prigozjin een man die al was voorbereid op het komende decennium. Het einde van de Sovjet-Unie luidde een tijd in van problemen, een tijd waarin een handjevol mensen enorm rijk zou worden terwijl de meesten hongerleden, een tijd waarin zowel de georganiseerde als de ongeorganiseerde misdaad op de opkomende kapitalistische markt zou azen, en een tijd waarin de oude regels niet langer golden terwijl de nieuwe nog moesten worden gemaakt. Mercedes-Benz zou in het Rusland van de jaren 1990 meer kogelvrije limousines verkopen dan in de rest van de wereld bij elkaar, en terwijl in de Sovjettijd iedereen roebels overhad omdat je niets in de winkels kon kopen, was nu alles beschikbaar maar had niemand geld. Ambitie,

ondernemingszin, sluwheid en de bereidheid om geweld en dreiging te gebruiken waren essentieel om te gedijen in deze dappere nieuwe wereld, en Zjenja beschikte over al die eigenschappen.

Maar tegelijk was er een andere man die de vroege beloften en het optimisme van de perestrojka niet had meegemaakt en terugkeerde naar een land van mislukte idealen en gebroken beloften, waar bruut geweld zowel de straten als de zalen van de macht beheerste. Dit was een KGB-medewerker uit de middelste regionen met gemiddelde prestaties, Vladimir Poetin geheten, die in de periode 1985-1990 in Oost-Duitsland had gezeten. Toen ze terugkeerden naar een moederland in crisis en probeerden hun weg te vinden, moesten ze allebei de nieuwe vaardigheden aanscherpen waarnaar vraag was, allebei op hun eigen manier, en de twee waren voorbestemd elkaar te ontmoeten en hun lot te verweven.